

„URALKODJÉK KÖZTÜNK
ÉSZ, ÉRDEM, IGAZSÁG”

KÖSZÖNTŐ
TANULMÁNYKÖTET
KÖVÉR LAJOS 65. SZÜLETÉSNAPJÁRA

*„Uralkodjék köztünk
ész, érdem, igazság”*

**KÖSZÖNTŐ TANULMÁNYKÖTET
KÖVÉR LAJOS 65.
SZÜLETÉSNAPJÁRA**

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
ÚJKORI EGYETEMES TÖRTÉNETI ÉS MEDITERRÁN TANULMÁNYOK TANSZÉK**

**SZEGED
2019**

Szerkesztette
Ferwagner Péter Ákos

A szerkesztésben közreműködött

Varga Beáta és Csernus Sándor

A címbeli idézet Batsányi János *A látó* (1791) című verséből való.

A borítón szereplő kép forrása:

Jean du Tillet: *Recueil des Rois de France*. Paris, 1545–1547. BnF Fr2848

Szegedi Tudományegyetem
Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék
H-6722 Szeged, Egyetem u. 2.
Tel./Fax.: (36) (62) 544-805

ISBN: 978-963-315-409-0

TARTALOMJEGYZEK

Köszöntő	7
Csernus Sándor	
Fordulópont a Lajosok történetében: a lovagkirály születése	9
Almási Tibor	
Mátyás király Zentán kiadott 1458. évi okleveléről.....	29
Gausz Ildikó	
„Plutost mourir de mille morts!” A francia Katolikus Liga breton „ideológiagyárosai” a vallásháborúk utolsó éveiben (1588–1598).....	39
Túróczi Tamás	
A Spanyol Korona és Japán diplomáciai kapcsolatai (1609–1620).....	61
Tóth Ferenc	
Szeged Lotaringiai V. Károly herceg 1687-es hadinaplójában	73
Varga Beáta	
A Fekete-tenger északi medencéje mint „frontier”?	85
Penke Olga	
A levélíró Voltaire Magyarországon.....	95
Balázs Péter	
Jonathan Israel francia forradalma – a szekularizmus evangéliuma	105
Kökény Andrea	
Egy francia felfedező a vadnyugaton: Benjamin Bonneville.....	119
Szász Géza	
Országimázs vagy pihentető olvasmány? Adalékok a 18–19. századi útleírás történeti forrásként való értelmezéséhez	129
Ferwagner Péter Ákos	
Orbán Balázs útleírása Libanonról és Palesztináról.....	139

Pelyach István

Egy önmaga igazát kereső magányos párizsi emigráns. Szemere Bertalan pályafutásának nagy kihívásai159

A. Sajti Enikő

„...ezt a háborút elvesztettük.” Hatalomátvétel a Délvidéken 1918–1920175

Vukman Péter

Tijaricától Párizsig. Egy jugoszláv fiatalember „kalandjai” Európában183

J. Nagy László

A „szocializmus” kiigazítása Algériában (az 1965. június 19-i puccs).....195

Kövér Tamás

Történelmünk emlékeinek védelme egy jogász szemével.....201

Kövér Dániel

Euroszepticismus Közép-Európában219

Ferwagner Péter Ákos

*Orbán Balázs útleírása Libanonról és Palesztináról**

Orbán Balázst születésének századik évfordulóján, 1929-ben Szentmártoni Kálmán erdélyi magyar népmesegyűjtő, történész és tanár (1879–1968) „a legnagyobb székelynek”, illetve „a székelység egyik legértékesebb egyéniségének” nevezte.¹ Alighanem joggal, hiszen Orbán íróként, néprajzi gyűjtőként és politikusként nagyon sokat tett szeretett hazájáért, a Székelyföldért. E hazaszeretet leginkább hatalmas művében, az első alkalommal 1868–1873 között kiadott *A Székelyföld leírásában* érhető tetten.² Most azonban barátom és kollégám, Kövér Lajos születésnapjának apropóján és a jeles útleírás-kutató iránti tiszteletből Orbán Balázs egy másik, nemkülönben nagy volumenű munkáját idézem föl, amelyet korábban írt és publikált. Az *Utazás Keleten* című hatkötetes útleírás Orbán fiatalkori úti élményeit foglalja össze, azt a hosszadalmas vándorlását, amelyet 1846-tól 1848-ig Délkelet-Európában és a Közel-Keleten bonyolított le.³ Eközben megfordult a Levantéban is, éles szemű megfigyelőként pedig számos, a Libanon és Palesztina újkori története iránt érdeklődő olvasó számára fontos részlet jegyzett fel. Az alábbiakban ezek számbavételére teszek kísérletet.

Orbán Balázs Kelet iránti vonzalmát egyebek között a származása is indokolta. Előkelő székely családból származott ugyan (dédapja a 18. század közepén kapta meg a nemesi címet Mária Teréziától), s apja, báró Orbán János katonatisztként harcolt a napóleoni háborúban, majd országgyűlési képviselő lett, viszont anyja, Knechtel Eugénia egy konstantinápolyi görög családban született.⁴ Ez utóbbi a mi szempontunkból fontos részlet.

Orbán Balázs élete során sokat utazott és ez az utazási vágy – mint azt többen is aláhúzzák⁵ – nem a kalandok hajszolásának, hanem a tudásgyarapítás iránti igényének

* A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

¹ Szentmártoni Kálmán: Emlékezés Báró Orbán Balázusra, a legnagyobb székelyre, születésének századik évfordulóján. In: *Ki volt Orbán Balázs? Emlékezés a legnagyobb székelyre, születésének századik évfordulóján. 1829. febr. 3. – 1929. febr. 3.* Székelykeresztúri Kaszinó, h. n., d. n. 10–23.

² Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népmeszei szempontból.* I–VI. Ráth Mór, Pest, 1868–1873.

³ Orbán Balázs: *Utazás Keleten.* I–VI. Stein János, Kolozsvár, 1861.

⁴ A család történetére ld. Persián Kálmán: *A lengyelfalvi Orbán bárók. Családtörténelmi tanulmány.* Stief Jenő, Kolozsvár, 1911.

⁵ Pl. Balás Gábor: *A székelyek nyomában.* Panoráma, Budapest, 1984. 328–333.

szólt. A tanulmányait Székelyudvarhelyen a római katolikus gimnáziumban, majd a református kollégiumban folytatta. 17 éves korában a szüleivel az elhunyt anyai nagyanynya családi örökségének átvételére utazott a Boszporusz partjára, onnan pedig tovább, a Közel-Keletre.

Családjának konstantinápolyi ága filmtekerésre kíváncszó, egészen elképesztő sorsfordulókön ment keresztül. Anyai nagyapja, Knechtel János jó nevű bányamérnök volt Selmebányán, aki II. Mahmud szultán trónra lépése (1808) után nem sokkal az Oszmán Birodalomba ment, hogy ott a kincstári bányák főfelügyelőjeként segítse a gazdaság megreformálását. Feleségül vette egy gazdag isztambuli görög kereskedőcsalád lányát, Foresti Máriát. A jómódú házaspárnak hamarosan, 1810-ben leánygyermek született, Eugénia (Orbán Balázs anyja). Knechtel a munkaszerződése lejártá után haza akart térni, s a leányát mindenáron magyar iskolába járatni, de erről a felesége hallani sem akart. Ezért az asszony tudta nélkül Eugéniát a Boszporusz partjáról Magyarországra vitte, s Kassán beadta egy nevelőintézetbe, majd három évre kifizette a bentlakásos képzés költségeit. Miközben hazafelé, az oszmán fővárosba tartott, hogy a feleségét is Magyarországra költöztesse, a család szörnyű szerencsétlenségére hajótörést szenvedett és a tengerbe veszett, így nem tudta elmondani a nejenek, hová vitte a lányukat tanulni. Az özvegyen maradt Foresti Mária az osztrák követségen keresztül évekig hiába kerestette a gyermekét, Kassán pedig a három esztendő leteltével senki sem jelentkezett Eugéniáért. Ekkor egy bizonyos Orbán Pál (Balázs apai nagyapja) és felesége, akiknek a leányai szintén a kassai zárdában nevelkedtek, megszánták és magukhoz vették az árva kislányt. Eugénia Orbánék kassamindszenti házában nőtt föl, majd évek múltán hozzáment jótevője egyik fiához, a már említett, s nála jóval idősebb Jánoshoz, aki huszárcapitányként tért vissza a napóleoni háborúkból. A házaspár Székelyudvarhely mellé, a lengyelfalvai családi birtokra költözött. Boldog házasságukból öt gyermek született, Balázs volt a második (1829). Évekkel később Foresti Mária mégiscsak megtudta, hogy halottnak hitt lánya él, s természetesen azonnal meglátogatta Lengyelfalván. Megállapodtak abban, hogy a vagyonos özvegy palotát építtet Isztambulban az odaköltöző Orbán családnak, akikre rá fogja hagyni mindenét. Orbán Balázs éppen a székelyudvarhelyi kollégium padjait koptatta, amikor a szülei hírül vették, hogy elkészült a házuk a Boszporusznál, ezért 1846 áprilisában hátrahagyták a szeretett Székelyföldet, s Konstantinápolyba utaztak, a remélt gazdagság felé. Újabb szörnyű fordulat következett azonban, hiszen még meg sem érkeztek, amikor útközben megtudták, hogy Foresti Mária elhunyt (nem kizárt, hogy megmérgezték), a hatalmas vagyona pedig egy *vakéf* (kegyes célokat szolgáló muszlim alapítvány) tette rá a kezét. Orbánék csupán néhány házat és valamennyi készpénzt tudtak megszerezni a mesés örökségből. A szülők nem hagyták annyiban a dolgot, s Isztambulban pereskedni kezdtek, de az 17 évig elhúzódott, ráadásul nem járt eredménnyel.⁶

A fiatal Orbán Balázs nem akarta a végeláthatatlan per kimenetelét Konstantinápolyban kivárni, s engedélyt kért a szüleitől arra, hogy tudásszomjának csillapítása ér-

⁶ Mikó Imre: Orbán Balázs – a szülőföld szerelmese. *Korunk*, 27. évf. (1968), 7. sz. 943–950.

dekében beutazhassa a Szentföldet és eljusson a Nílus partjára, valamint az európai civilizáció őshazájába, Görögországba, hiszen – mint utóbb lejegyezte – „gyerekkorom legszebb álma volt megutazhatni egykor keletet, e szülőföldjét a nagynak, a csodásnak és titokszerűnek”.⁷ De illeszkedett ez a törekvés a 19. század Kelet iránt megmutató általános érdeklődéséhez is, ami egyfelől a táguló világ egzotikumok iránti vonzalmából, Magyarország esetében pedig konkrétan a magyarság keleti gyökereinek kutatásából tevődött össze. Ezt olvashatjuk: „Egy ősvényt legalább törtem keletre, mely reánk magyarokra nézve százszorosan fontos, kiknek hivatásunk végreis az, hogy műveltségünk közvetítő legyen kelet és nyugat között, s kiket ezen felül kelet, mint ősapáink dicső hazája is érdek.”⁸ Orbán menet közben naplót vezetett, amely valójában nem volt más, mint gyermekkori barátjához, Dózsa Dánielhez írt beszámolóinak összessége, s ez, valamint az évekkel később Londonban folytatott kutatásai alapján írta meg úti élményeit. Éppen ezért az *Utazás Keleten* talán nem szokványos módon egyes szám második személyben szól az olvasóhoz (Dózsa Dánielhez), ennek hatására bensőségesebbnek, valamelyest személyesebbnek tűnik a szöveg.

Az *Utazás Keleten* sokkal több egyszerű útikönyvnél, az idegen országok szimpla ismertetésével nem elégszik meg. A célja új tudás és ismeretek közvetítése a magyar olvasóközönségnek, mivel – mint a szerző írja – „mindnyájunknak kötelességünk hacsak egy homokszemet is odavetni nemzeti műveltségünk pompás épületéhez”. Majd mindegy *ars poetica* gyanánt hozzáteszi:

„Tanulmányozásom főcélja az volt, hogy az általam beutazott tájak történelmi értékét is kellőleg felvilágosíthassam, hogy az irodalmunk terén kevésbé tárgyalt keleti országok s nemzetek mult koráról hazámfiain legalább általános ismeretet szerezhessenek, s történelmi vázlataim némi utmutatásul szolgáljanak azoknak, kik valaha keletet beutazandják, s részletes tanulmányozást kívánnak ottan tenni.

Bármily fölséges valamely táj, vidék, ország: bensőbb értékét az emberi nemnek ottan lefolyt viszontagságai kölcsönzik, s így a történelmet az *utazási leírások érdekére mulibatatlan kellékek tekinteném* [kiemelés tőlem – FPÁ]. Ez okból igyekeztem a történelmi kutfők megválasztása és felhasználása körül tőlem kitelhető criticával járni el.”⁹

Orbán Balázs valóban így tett. Az általa bebarangolt városokat és tájakat helyenként patetikusán, költőien éneklé meg, leírásai nem csupán meseszerűek, de képszerűek is, az olvasó pedig nem győzi ízlelgetni a szavak és mondatok egymásutániságát. Ezeket egészítik ki a történelmi értekezések, melyek úgyszólván kötelező kellékek, olyannyira, hogy terjedelmileg legtöbbször felül is múlják a tulajdonképpeni útleírásokat. Orbán módszere az, hogy visszanyúl a történelem kezdetéig és onnan vezet le egy-egy

⁷ Orbán: *Utazás Keleten*. i. m. I. k. I.

⁸ Uo. II.

⁹ Uo.

település vagy vallás (például a föníciaiak vallásának) történetét. E történelmi esszék főképpen antik hagyományokra, legendákra, mítoszokra támaszkodnak és számos bibliai idézettel tarkítottak, de nem nélkülözik a kor legfrissebb kutatási eredményeit sem. A keresztes háborúk korának eseményeit például Michaud (1767–1839) híres munkája¹⁰ alapján rekonstruálja a székely utazó. Jóllehet a mai olvasónak ezek az esetenként hosszás leírások (Jeruzsálem esetében csaknem ötven oldal) unalmasak és érdektelenek lehetnek, de a 19. század közepi kortársak számára, akik vajmi kevés információval rendelkeztek a közel-keleti történelemről, hiánypótlók voltak. A Libanonról szóló történeti összefoglaló újkori része például egészen pontos, ami arra utal, hogy Orbán a közelmúlt eseményeinek is alaposan utánanézett.

Az utazás tehát 1846 áprilisában vette kezdetét, a kiindulópont az erdélyi Lengyelfalva volt. Az útvonal innen Brassón és Ploieștin át a Duna menti Galacba (Galați) vezetett, ahol az Orbán család hírére vette a nagymama konstantinápolyi halálának, s némi vita után úgy döntöttek, folytatják az utat. A kikötővárosból gőzhajón mentek tovább az oszmán székvárosba. Ekkor találkozott egy magas rangú török tisztviselővel, s ez a találkozás némi csalódottságot okozott Orbán Balázsnak, mivel a pasa nem éppen úgy festett, mint ahogy azt ő elképzelte. Az európai divat követését az egykor „rettegett”, de most „omlandó félben” lévő Oszmán Birodalomban nem sokkal korábban elindított reformoknak¹¹ tulajdonította, s azt kárhóztatta: „Engem főképpen meglepett a pashának (...) egyszerű öltözte is, mely fekete áttilából s egyszerű feshből (veres sapka) állott. Én egy török pashát fényes nemzeti öltönyben, drága kövekkel terheltlen képzeltem; de a reform kivetkezett ősie alakjából a törököt is, ők eldobták őseik öltözetét, lassanként elvesztik ruhájokkal együtt ősi erényeiket is, s lassanként ők is eltanulják Európától egy ferde irányú polgárisodás vétkeit.”¹² Rövid várnai megállót követően a család május 11-én érkezett meg Isztambulba, mely teljesen lenyűgözte a fiatal Orbánt.

Az örökség elvesztése és a per elhúzódása viszont lelombozta, keserű hangon tett szemrehányást az oszmán igazságszolgáltatásnak: „Ezen országban – hol semmi törvény nincs, hol a bírák magukat nyíltan megvesztegetni engedik, hol annak van jogos keresete, ki jobban tud fizetni, – perelni igen bajos feladat. Mi naponta jártuk a törvényszékeket, mindenütt zörgettük az igazság ajtait, melyek nekünk fel nem nyitattak.”¹³ 1848 márciusában Konstantinápolyban érte az európai és a pesti forradalmak híre, amit örömmel fogadott, s ekkor döntött úgy, hogy a tétlen várakozás helyett beutazza a Közel-Keletet. Ismét gőzhajóra szállt és a Márvány-tengeren, a Dardanellákon

¹⁰ [Joseph-François] Michaud: *Histoire des croisades*. I–VII. Paris, 1812–1822. Ezt a művet két kötetben 1853-ban Pesten magyarul is kiadták (*A keresztes hadak története*), de Orbán az eredetit használta.

¹¹ 1839-ben a gülhánei *Hattı Serif* indította el az ún. *Tanzimat* (újjaszervezés) reformsorozatot, mely több hullámban alakította át a birodalom jogrendszerét. A modernizáló reformok célja a birodalom európai nagyhatalmakkal szembeni lemaradásának csökkentése volt.

¹² Orbán: *Utazás Keleten*. i. m. I. k. 20.

¹³ Uo. 27.

és a görög szigetvilágon (Számosz, Rodosz) keresztül, Ciprust is érintve s számos érdekes megfigyelést téve április 4-én reggel megérkezett Bejrútba.

Legelőször a Libanon-hegység szépsége ejtette ámulatba:

„A Szannin és a Makhmel (Libanon legmagasabb kupjai¹⁴) mint ezüst bérczek tükrözték vissza a nap sugarait, melyek azoknak jégcsúcsait veresre festve, az alján elvonuló czedruserdőkkkel, s a ragyogó fehér hóval, hazám színeit mutatták fel mintegy óriási lobogón. (...)

Tovább haladva a lassanként szétoszló ábránd homályból Beyruth tünt ki, gyönyörű kerteivel környezetten, túl rajta Syria sárga homoktérei, melyeket én akkor ért kalászsoknak néztem. Semmi sem hiányzott ezen jelenet dicsőséges nagyszerűségéből, ezen költői regg bájaiból.”¹⁵

A partraszállás nem ment könnyen, ami főképpen a bejrúti kikötő fejletlenségének volt a következménye, s ami a 19. században sokáig hátráltatta Libanon külkereskedelmét, ti. a teherszállító hajók kikötése problematikusnak számított. A hajóknak a rakparttól távolabb kellett horgonyt vetni és az utasoknak csónakokkal partra evezni. A csónakosok látványa Orbán Balázsban némi hiedelmet keltett:

„Ekkor hajónkat egy csapat félmeztelen, s énekelve beszélő arab rohanta meg. Csudálkoztam előbb ezen antropophag [emberevő, kannibál] kinézésű lényeken, s később féltem egy csolnakba ülni velök, nehogy megegyenek; de a kikötő-helyre érve, megtudtam, hogy jelenlétük szükséges t. i. nem lévén a tengerbe benyuló kiszállóhely (debarcadour) a csolnakok (melyek az itt mindig nyugtalan tenger miatt igen nagyok) nem közelíthetnek a parthoz, s így ezen természetes trikóba öltözködött lények hordják ki hátaikon az utast (és podgyászt). (...)

Később tudakolódva egy hivatalnoktól, hogy a kormány miért nem csináltat rendes kiszálló helyet, mi itt, a hol annyi fa van, csekélységbe kerülne, s az utasokat nagy kellemetlenségtől mentené meg, azt a feleletet nyertem: »Hogy legyen a szegény népnek keresete!«¹⁶

Ez utóbbi nyilvánvalóan a keleti társadalmakban sokszor tapasztalható és az iszlám kultúrájának is szerves részét képező társadalmi szolidaritás különös, az európai utazó számára furcsa megnyilvánulása volt. Orbán Balázs meglehetősen alapos leírást készített Bejrútról. Elmondja, hogy az egyik legrégebbi szíriai kikötőváros, amelyet már a

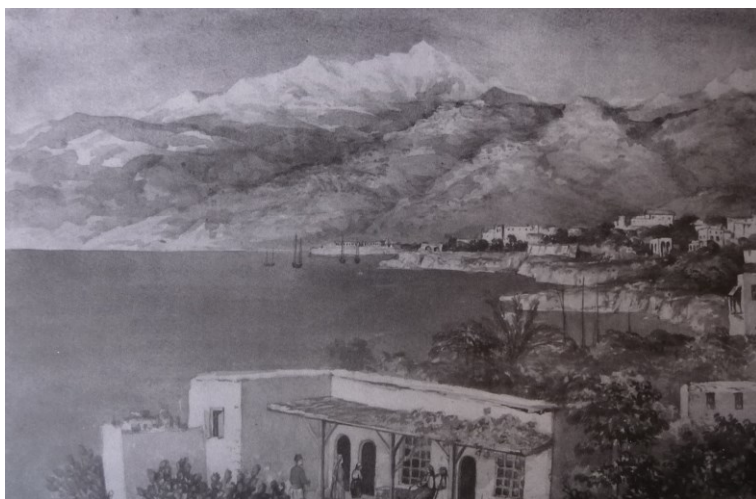
¹⁴ A Libanon-hegység és egész Levante legmagasabb csúcsa valójában a Kurnat-esz-Szauda (3088 m), melynek ó-szír nyelvű eredetije a „mártírok hegye” jelentést hordozta az első világháború alatti éhínség során életüket veszítő maroniták emlékére, de az arab átírásban ez „fekete csúcs” értelmet nyert. A csúcs a Makmel-hegységhez tartozik északon. A Szannín-hegy (2628 m) a hegyvidék középső részén, Bejrút közelében található.

¹⁵ Uo. 166–167.

¹⁶ Uo. 167.

Biblia is említi, s a későbbi szakirodalom megállapításaival összhangban felidézti a római kor virágzó jogi „egyetemét”. Úgy véli, hogy Bejrút a kereszties hadjáratok és a 17. század között semmilyen szerepet sem játszott, eljelentéktelenedett, „letűnt a történet teréről”. Akkor a többek által a modern Libanon megteremtőjének, Fahraddín emírnek (1572–1635) köszönhetően indult ismét fejlődésnek. Viszonylag részletesen szól Orbán a város 19. századi megpróbáltatásairól, az egyiptomi hódításról, az 1840-es angol–török–osztrák intervencióról és az egyiptomiak kivonulásáról. Jellemző, hogy ebben a konfliktusban egyértelműen Mohamed Ali egyiptomi kormányzó pártját fogja, s nem fukarkodik az oszmánoknak és a briteknek szóló kritikákkal:

[Anglia Mohamed Alit] „küzde Syriából, a ki hivatva volt déli Törökország civilizációjára, s visszahelyezé a török árnyuralmát, a mely képtelen az ötet gyűlő népek között rendet tartani, a mely örökös küzdelemben van a függetlenségre törő népekkel, a mely mind untalan felélesztett testvérgyilkoló polgárháboruk előidézése által tudja csak magát fentartani. De Anglia nem mindig szokott tekintettel lenni a népek érdekeire. Ánglia főképpen saját önző érdekeit szokta követni. Mehemed Ali mind inkább növekedő hatalma fenyegeté indiai birtokait és kereskedését, s Mehemed-Alinak meg kelle buknia! Népjogsértés, szerződvényfelbontás, minden eszköz jó volt, mi célhoz vezetett.”¹⁷

Bejrút látképe (Mathias akvarellje, 1857)

Magáról Bejrútról nincs valami jó véleménye a székely utazónak: „Beyruth olyan, mint minden török város; a távolból szép regényes, partraszállva, különösen tisztaság és rendszerető ember minden illúzióját elveszti.” De hogy ez az igénytelenség nem a szegénység számlájára írandó, az valószínű, hiszen Orbán meglátása szerint „bazarja

¹⁷ Orbán: *Utazás Keleten*. i. m. II. k. 3.

nagyon gazdag”, ahol „selyemszövetek, aranyhimzetes ruhák, s gyönyörű fegyverek nagymennyisége van öszvehalmozva”. Éles szemű megfigyelőként feltűnik neki a libanoni társadalom egyik legalapvetőbb sajátossága, a felekezeti sokszínűség, amit a bazarban érzékletesen jelenít meg:

„Tömör iveri alatt festői csoportozatokat alkotnak a különféle hegyi népek festői öltözeteikben. Itt egy drúz nő magas tanturjával (czukorsüveghez hasonló magas csákó mindenféle lecsüngő pénzekkel, talizmanokkal, szalagok és bojtókkal ékítve) s gyönyörűen himzett nemzeti öltönyében lépdel méltósággal előre, mint Juno, leplezetlenül tárván ki szépsége bájait a bámulok szemei elé. Ott egy drúz érdekes, komoly arczával, szép turbánával, a melyre oly kellemmel tudja illeszteni arany rojtos kafieh-jét, (arany szövetü selyem shal, mely a syriai népek napernyője) s fénylő, és félelmes fegyvereivel. Amott egy marónita ujjatlan csikos burnuszában, egy kék turbányos, s egészen kék öltözetü maronita pap; ott egy büszke tekintetü beduin álla két szögletén hegyesülő szakállal; itt egy éhhetetlen török, kit megvetéssel néz le a fuszványos görög; ott egy vadtekintetü anserita [alavita], büszke lenező metulis [súta], sas szemmel lelkölődő kurd, Arabia napja alatt barnult nagy fejér turbános arab, egyiptomi fellah [földműves], érdekes arczu kopta, dagadt arczu indus, félrecsapott asztrakán süvegü persa, félmeztelen syriai földész [paraszt], kéregető dervisz, csevegő zsidó, elhizott örmény, száz meg száz saját nemzeti öltönyét, s nemzeti jellemét megtartott népekfiainak festői keveréke, s száz féle nyelvek keverékéből alkotott zsbongás, zajos adásvetés, s veszekedő cserevásár.”

Orbán Balázs Bejrútot Szíria legnagyobb kereskedővárosának nevezi, ami tévedésnek tűnik, mivel ebben az időben Aleppó alighanem jelentősebbnek számított, de az már pontos megállapítás, hogy Bejrút Damaszkusz és a Libanon-hegység kikötője. Világosan látja, hogy ez a kikötő fejlesztésre szorul (francia tőkével csak a század második felében végzik majd el a szükséges munkálatokat), ám így is forgalmas: francia, angol és osztrák gőzösök érkeznek,¹⁸ ezáltal pedig a város fontossága és lélekszáma állandóan növekszik. A magyar utazó 20–25 ezer főre teszi ezt a számot, ez nem áll messze más utazók és a mai szakirodalom megállapításától.¹⁹ Jóllehet maga a város

¹⁸ Charles Issawi: *An Economic History of the Middle East and North Africa*. Columbia University Press, New York, 1982. 48. Egy korabeli folyóiratban ezt olvashatjuk: „A tengerészek számára ez a legbiztonságosabb kikötő. A világ négy sarkából érkező hajók találkahelyévé vált.” Henri Guys: *Syrie. Commerce de Beyrouth, son importance, moyens de l'étendre quant à la France. Revue de l'Orient, de l'Algérie et des colonies*, 1849. V. köt. 228–239. Guys 1838-ig bejrúti francia konzulként szolgált.

¹⁹ A már idézett diplomata, Henri Guys 1847-ben kb. 15 ezerre tette a lakók számát, ebből „7000 muszlim, 4000 görög [ortodox], 1500 maronita, 1200 görög katolikus, 800 drúz, 400 örmény és szír katolikus, 200 zsidó, 400 pedig európai”. Henri Guys: *Beyrouth et le Liban. Relation d'un séjour de plusieurs années dans ce pays*. Tome 1. Paris, 1850. 8–9. Idézi: Hyam Mallat: *La*

nem ragadtatja el, de a környéke igen. Teljesen lenyűgözi a buja növényzet, számára ez a „földi édenkert”.

Feltűnik neki a különböző keresztény egyházak által működtetett iskolák és kolostorok magas száma. E felekezetek közül heves bírálatban részesíti a jezsuitákat, akiket nem csak vakbuzgóságukért (a vallási maradiságot Orbán mindvégig hevesen támadja, a szabadság és a haladás kerékkötőjének tekinti), hanem a békétlenség szításáért is kritizál:

„A Svájczból kiűzött jezsuiták Beyruthba ütöttek tanyát, s itt és a Libánonban több kolostoraik vannak; a népnevelést, kezeikbe ragadták, s szenvedélyes térítési propagandájok által a Libánon népei között hintik el a türelmetlenség magvát. Európa egy szabad állama lerázta testéről ezen magát tul élt, s népszerűletlené vált testületet s ők eljövének Ázsiába, itt egy szabad hegyinépre felerőszkolmi magukat.”²⁰

Orbán Balázs nem időzött hosszasan Bejrútban, mert 1848 húsvétját már Jeruzsálemben akarta tölteni. Nem csak azért, mert az ünnepeket a szent városban szerette volna átélni, hanem azért is, mert az utazás ebben az időszakban – mikor számos karaván tartott Jeruzsálem felé – biztonságosabbnak ígérkezett. Ez egyben utalás arra is, hogy a 19. század közepén az utazás a levantei régióban meglehetősen veszélyes vállalkozásnak számított, mivel mind a hegyvidéken, mind a sivatagos területeken útonállók, rablók leselkedtek a magányosan vagy kis csoportokban utazókra a zsákmány reményében. Orbán a sietség miatt nem tudott kitérőt tenni a libanoni hegyvidékre, s kertelesség nélkül megvallja, hogy az ott élőkéről csak egy ismerőse elmeséléséből szerzett tudomást. A hegyvidéken élőknek szóló érdeklődés kézenfekvő egy erdélyi székely számára: „tudom, hogy egy szabad büszke hegyinépnek története minket nagyon érdeklend”.

A leírást a földrajz és a növényzet ismertetésével kezdi: „Nincs havas, a mely a Libánonhoz nagyszerűség, szépség, változékonyosság és színezet gazdagságának tekintében hasonlítható legyen.” Ezután egyértelművé teszi, hogy a földrajz mennyire meghatározta mindig is az itt élők életét, s hogy a történelem évszázadai során az ide betelepülő közösségek az üldöztetések elől menekültek, mivel a magas hegyek közé az államhatalom karjai nem érnek el: „meredek oldalakon kanyargó ösvények vezetnek, látatván, hogy emberek laknak ott, a kik a zsarnokság előtt lakokat építenek maguknak büszke szirtélekre”. A hegyvidék lakossága sokféle tevékenységet űz, amelyeket a tengerszint feletti magasság határoz meg: „más helyt czedrus-rengetegek, eperültetvények,

population au Liban. Données, problèmes et tendance. Université Libanaise, Beyrouth, 1970. 33. 1860–1861-ben 45–55 ezer lakója lehetett a kikötővárosnak. Dominique Chevallier: *La société du Mont Liban à l'époque de la révolution industrielle en Europe.* Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1971. 292.; Leila Tarazi Fawaz: *An Occasion for War. Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860.* I.B. Tauris, London, 1994. 74.

²⁰ Orbán: *Utazás Keleten.* i. m. II. k. 5.

s zöld mozaik közé helyezett békés faluk füstje tör fel az ég felé; oly emberek lakai, a kiket a földművelés, és kereskedés előnyei lecsaltak a büszke bércekről”. A Libanon tőszomszédságában keletre nyúlik el a Bekaa-völgy hasadékszerű fennsíkja, amelyet a párhuzamos Antilibanon-hegység zár le. Ennek csúcsa, a Dzsebel-es-Sejk ugyancsak „örök hó fedte”. Ezek a fenséges hegyláncok „nem pusztá vadonok, hanem népesítve vannak erőteljes harcias népek által, melyek a kivivhatlan havasokon, Istentől a szabadság menhelyéül teremtett bércek keblében ütöttek tanyát”. Tehát harcias, szabadságszerető népek lakják a hegyeket, éppen olyanok, mint a székelyek Erdélyben. „Azokon az égig magasuló bérceóriásokon a sziklák véd fala által környezett völgyekben, mindenütt emberek laknak, oly népeknek büszke fiai, kiket még soha senki meg nem hódított, kik között a zsarnokság soha tanyát nem üthetett.”²¹ A székelyekkel való rokonságnyilvánulás nyilvánvaló, mint ahogy az is, hogy Orbán szemében a libanoniak zsarnokságnak (a mindenkori államhatalomnak) való ellenszegülése alapvető érték.

Ezután kerül sor a libanoni nép történelmének bemutatására. A legjelentősebb közösségnek Orbán Balázs a maronitákat tekinti, akiket – „semmi kétség” – arab eredetűeknek tart. Említi vezetőjüket, Maront, aki a hagyomány szerint megszervezte a felekezetet. Az eseményt a 8. századra teszi, amit a modern kutatás is alátámaszt.²² Megállapítja, hogy a maroniták elismerik a római pápát az egyház fejeül, mindazonáltal „a syriai ritust követik”. Saját pátriárkájuk van, aki – téves információ – mindig a Péter nevet veszi fel. Azért váltak hegyi népekké, mert „az izlám türelmetlensége, s kegyetlen üldözései előtt kénytelenek voltak a havasok védelmét keresni fel, s jelenleg a Libanon északi oldalán laknak Beyruthtól egész Tripolisig”. Valójában nem az iszlám, hanem a bizánci állam „üldözései” elől menekültek a maroniták a hegyek közé, amely őket eretnekeknek tartotta. A maronitákról szóló jellemzése a jezsuitákkal ellentétben pozitív, bár érzékelteti, hogy nem minden helyzetben tartanak össze: „Nagyon szorgalmas, munkás, szelid s erényes nép. De ha egyszer a kapát fegyverrel cseréli fel, akkor harcias, hős nép. Még ellenség soha nem tudott e nép honába behatolni, kivéve ha polgári harcz dult közöttök, s ha valamelyik párt nem tartott az ellenséggel.”

Ezután a drúzok ismertetésébe fog, akikről Orbán megállapítja, hogy eredetük még bizonytalanabb, mint a maronitáké. Úgy véli, már jóval a keresztes hadjáratok előtt a Libanon-hegységben éltek, s szintén arab eredetűek. Ennek bizonyítéka szerinte az, hogy arabul beszélnek, hiszen „egy ilyen havasi nép, mely századokon át függetlenül élt, melyet soha senki meg nem hódított, nemzetiségére nagyon féltékeny s nem hagyja el soha saját nyelvét azért, hogy mást vegyen fel, [már]pedig a drúzok arabul beszélnek és beszéltek mindig”. Ezoterikus vallásukkal kapcsolatban a titokzatosságot emeli ki, ami miatt mindenféle mendemondák kaptak lábra velük kapcsolatban, de azt jól látja,

²¹ Uo. 6–7.

²² Antoine Khoury Harb: *The Maronites. History and Constants*. The Maronite Heritage, Beirut, 2001. 42–64., 72–76.; Lucia Volk: *Memorials & Martyrs in Modern Lebanon*. Indiana University Press, Bloomington, 2010. 12.; Michel Awit: *Les Maronites. Qui sont-ils? Que veulent-ils?* Cariscript, Paris, 1989. 45.

hogy a közösség „akkal-ok” (ukkálok, beavatottak) és „dcsahol-ok” (dzsuhhálok, követők) kasztjára oszlik. Érzékelteti, hogy társadalmi viszonyaik kötetlenebbek az iszlám fő sodorvonalánál, a nők helyzete például összehasonlíthatatlanul jobb, könnyebben tudnak elválni, mint a szunnita társaik. Helyesen jegyzi meg, hogy a drúzok hisznek a lélekvándorlásban. A következő megállapítása pedig nem más, mint az újkori Libanon történetének lényegi megragadása:

„Nyelvök [ti. a drúzoké] az arabnak egy dialectusa. Egész alakjokon valami méltóság, nemesség ömlik le. Nyílt vonzó kifejezés, büszke harcias tartás jellemzik ezen szabadságszerető, bátor hegyi népet, s bár a maronitákkal gyakran vannak harczban, s bár gyakran festik a Libanon bérceit veresre a polgárháboru vészes harczai, bár gyakran patakzék annak sziklái a két testvér népnek vére, bár gyakran ada a vallásos gyűlölség e két hős nemzetnek kezébe öldöklő fegyvert, de még is egy közös érzelem, a törököknek gyűlölete mindig egyesíti őket a vész perceiben, t. i. ha függetlenségök veszélyeztetve van.”²³

Részletesen ismerteti Orbán a drúzok nagy emírének, Fahraddínnak a 17. századi uralkodását és bukását, s kijelenti, hogy az utóbbi árulás miatt következett be. Ezt követően rátér a „metulik vagy mutualik” népére, azaz a sítákra. Azt mondja róluk, hogy vallási értelemben szélsőségesen türelmetlenek, „más vallásfelekezetűekkel egy edényből nem esznek, nem isznak, ruháikat nem érintik” (ilyesmiről a modern kutatás nem tud). Igen pontatlan és zavaros a síták történetéről szóló összefoglaló, de azt helyesen látja a szerző, hogy a közösség Libanon déli vidékein összpontosult. Az egyébként jelentéktelen számú „anzeritákról” (alavitákról) megemlíti, hogy a vallásuk még titkosabb, mint a drúzoké, s „vad, kegyetlen, hitszegő” népként ábrázolja őket. A Libanon és az Antilibanon népességét jelentősen túlozva 500 ezerre becsüli (a valóságban ennek nagyjából a fele lehetett) és kísérletet tesz a felekezeti arányok megadására is, ami eléggé elnagyoltra sikerült.²⁴

Végezetül Orbán Balázs áttekinti az oszmán uralom alatt álló Libanon történetét, amelynek során főképpen a hatalomváltásokra koncentrálna. Kiemeli II. Basír emír uralkodásának időszakát (1789–1840), s felhívja a figyelmet arra, hogy Mohamed Ali egyiptomi kormányzó szíriai hatalmát nem elsősorban az angol–török intervenció, hanem a libanoniak felkelése buktatta meg. „Jutalmul” Libanon a Portától a függetlensége elvételét kapta. Beszámol az 1840-es évek belharcairól is, majd szinte látnoki jóslattal zár: „félni lehet, hogy a harcz újból kiütend ezen még egészen ki nem békült két nép [a maronita és a drúz] között, félni lehet hogy a mindig szitott vallásos gyűlölség és pártviszály jármat teend ezen szabad nép nyakára is”.²⁵ 1860-ban a félelem beigazo-

²³ Orbán: *Utazás Keleten*. i. m. II. k. 9.

²⁴ Az erősen vitatott adatokat ld. Ferwagner Péter Ákos: *A libanoni kérdés és a nagybatalmak 1840–1861*. SZTE BTK, Szeged, 2013. 86.

²⁵ Orbán: *Utazás Keleten*. i. m. II. k. 13.

lódott: minden korábbinál véresebb felekezeti villongások robbantak ki, amelyek kiváltak az európai nagyhatalmak kollektív beavatkozását.²⁶

Néhány napi tartózkodás után, 1848. április 6-án Orbán Balázs egy 60 fős karaván utasaként elhagyta Bejrútot és Palesztina felé vette az irányt. Indulás előtt kellő mennyiségű élelmiszert csomagolt magának, mivel tudomása szerint „egész Syrián és Palestinán át semmit sem lehet kapni”. A dél-libanoni kikötőn, a becslése szerint 5-6000 lakosú „jelentéktelen kis városban”, Szaidán (az egykori Szidónon) át a tengerpart mentén jutott el Szúrba (Türoszba), s annak „gyönyörű vidékére”. Megállapítja, hogy a világ egykori kereskedelmi központja teljesen elveszítette a jelentőségét, „jelenleg alig láthatni néhány száz nyomorult házat, melyek a régi dicsőség romjaiból épültek, s a világ híres piacán, a veres bibor, az átlátszó korsók, Arabia s Egyiptom gazdag terményei helyett idomtalan földkorsókat, narancsat, s sóhalat árulnak szegénységben tengődő lakói. Még romok sem maradtak fenn, melyek a múlt nagyságról regélnének.” Ehhez a lesújtó képhez megengedően hozzáteszi:

„Különbén a városokat Syria és Palestinában nem csak a századok romboló hatalma, nem csak vad népek dúló csordái, s kegyetlen világhódítók romboló hadai dulták fel, hanem a természet maga is szövetségesök volt a romlásban; mert ezen vulkanikus tartományokat gyakori földingásokkal rázta meg, a városokat özszeontá, s még romjaikat is a föld sötét keblébe temette.”

Akkót érintve Názáret felé vezetett tovább az út, amelyet Orbán ugyan szépnek, de a rablók miatt veszélyesnek írt le. Názáretet az eddigiekhez hasonlóan „nyomorban tengődő 2000 lakost számláló, jelentőtlen kisvárosnak” látta. Az itteni bibliai helyszíneket részletesen ismerteti, de kimondhatatlanul felháborítja az „ámitani szerető s a vallásból üzletet csináló” papok kapzsisága, akiknek „mindig zörgő perselye telik”, de ezért a babonás népeket is hibáztatja. Názáretből április 11-én utazott tovább „Palesztina legtermékenyebb, legszebb s legnagyobb tere” felé. Hamarosan elérte Dzenint, e „néhány száz házat számláló falucskát”, mely „rondasága daczára is a sycormore- és pálmafáktól környezett hely magas minaretjével a távolból igen festőileg néz ki”. Másnap a karavántól átmenetileg lemaradt Orbán Balázs csaknem összetűzésbe keveredett egy beduinnal, de még idejében csatlakozni tudott utastársaihoz, így elkerülte a harcot.

Ennek apropóján hosszadalmas leírást készített Palesztina társadalmáról, amelyet részletgazdagsága okán érdemes hosszan idézni:

„A falusi népet többnyire békés, szorgalmas arabok alkotják, kik részint földművelés-, részint marhatenyésztéssel foglalkoznak, de a kopár szirt vidék ernyedetlen szorgalmuknak alig képes annyi jutalmat felmutatni, hogy meztelenséget eltakarják. Néhány rongyfoslány minden öltönyük. Rosz, fekete lisztből készült, s ganéjtűzön melegített lepény, vízben főtt bab, s egy kevés rosz turó

²⁶ Ferwagner: *A libanoni kérdés és a nagyhatalmak 1840–1861.* i. m.

kizárólagos eledelök. Nyomorult sárkunyokban laknak, melyek mellett a mi disznóolaink fényes paloták. Ha pénzhez júnak, azt homokba eltakarva rejtik el, s ez által a pénz a forgalomból kivétetvén egyik főoka nyomorúságuknak.²⁷ Azon kellemetlen szokás van közöttök, hogy midőn egy karavánt látnak közeledni, az egész falu népe kigyül, s az utast körülvéve, megfogva, csak nem lehúzzák baxisért (ajándékért), úgy mondva kierőszakolják az utastól ezen adót; fenyegetés, ütleg semmit se használ; pénzt kell dobni nekik, melyen aztán, mint nálunk a kapunyitó gyerekek, összeverekednek. A nők a férfiak minden munkájában részt vesznek; a vízfordás kizárólagosan az ők kötelességök, pedig néha több óra távolságra kell vizért menni, mert csak minden öt-hat falunak van egy kútja, s onnan otromba nehéz korsókban fejeiken hordják a vizet

Ezen szegény néposztály mellett vannak a beduinok, Palestina aristocratiája. Ezek, semmi más hatalmat törzs főnökeiken, sheikjeiken kívül nem ismerve, függetlenül élnek; minden birtokuk egy gyönyörű ló, mely szirteken, mint őz, nyargalva mász fel és le; élet-módjuk rablás; öltözetök egy fejökhez rojtos kötővel szorított csíkos selymekendő, kafieh aranyhímzetes dolmány, bő bugyogó, s ezekre festőileg felöltött aranszövetű burnusz. Fegyverzetök egész arzenált képez: egy horgos pallah (széles kard), klárisal [korall-gyönggyel] ékitett jatagán s hasonló pisztolyok az ővben és ékes nyelű kis tőr, a nyereg kápában egy más pár pisztoly, egy 12-15 láb hosszú nádnyelű s strucztollakkal felcizfázott láncsa, vagy hosszú puska, gyakran mind a kettő együtt. Arczuk nagyon érdekes, kifejezésdus; merész gyerekek, páratlan jó lovasok, s azon érdemök van, hogyha kifosztják is az utast, azt soha meg nem ölik, kivéve ha védi magát. A Jordánon tul sheikjeik alatt csoportosan élnek sátrak alatt s költözködnek nyájaikkal. A partvidékekre ritkán mernek kijőni, s csak is egyes kalandorok kísértének néha szerencsét. Lovaik legkedvesebb barátjaik: együtt esznek, együtt laknak, együtt élnek, s bár a pénzt, különösen az aranyat igen kedvelik, lovaikat tőlök megvenni bajos feladat. Igen mulatságos kedvencz játékukat, a dcsirith-et, nézni. Soha két beduin nem találkozik a nélkül, hogy egymásnak ne rohanjanak, meg ne vívjanak, s a támadás és védelemben bámulandó ügyességet fejtenek ki. Lovaiikat ilyenkor csak lábaikkal s szóval kormányozzák, s ezen kedves állatok ösztön szerüleg kerülük ki az ellen csapásait és mesziről dobott láncsáját. Midőn aztán a beduin jól megforgatta társát, s a viadalban erősnek, a lovaglásban ügyesnek találta: csak akkor közelit hozzá, fog vele kezét s mond neki merhabát „hozott Is-ten”-t.

A Samaria hegyes vidékén lakó népek minden időben szabadság- és függetlenséget szerető népek voltak, s hegyes járatlan tartományukban védve voltak némileg a zsarnokság hódításaitól. A török hatalomnak soha sem sikerült őket

²⁷ Ami azért különös, mert az iszlám elvileg elutasítja a készpénz forgalomból való kivonását, s annak befektetésére ösztönöz, mert az így hozzájárul a gazdaság fejlődéséhez és a közösség gyarapodásához.

egészen meghódítani, adót és ujonczokat csak erőszakkal lehet tőlök szedni; külön sheikjeik alatt vannak; földjük legműveltebb egész Palesztinában s lakói leg-gazdagabbak.”²⁸

A vidék szegénységén Nábluszt elhagyva is elmélkedik utazónk. Az jár a fejében, hogy lehet az, hogy miközben a sokistenhitű, bálványimádó népek idején még mérhetetlenül gazdag volt e föld, addig most, amikor magukat Isten választott népeinek tartó keresztények, muszlimok és zsidók lakják e vidéket, akkor ennyire kietlen pusztaság, mely még a pusztta megélhetést is alig-alig képes biztosítani. Arra jut, hogy talán a föld is olyan, mint az élőlények, előrepszik és sivataggá válik. Felmerül benne, hogy esetleg ez történhet Európával is, s „Amerika szűz vidékeire költözik a haladó emberiség”. Végül mégis annak a meggyőződésének ad hangot, hogy a világ minden táján gazdagságot, jólétet csak „igazság és szabadság” teremthet.

Nagy felindultságot érzett, mikor végre megpillantotta Jeruzsálemet:

„Egyszerre karavánunkba nagy izgás mozgás történik, a görögök és örmények lovaikról leszökösve örömkialtások között elkezdnek iszonyu gymnasztikai mozdulatokkal keresztet hányni magokra, mások leborulva a földet csokolák, s midőn róluk elfordítam szemeimet okát keresendő ezen élénk áhitatoskodásnak, előttem láttam s szent várost, a nap fényében tündöklő magas kupjaival, sötét várfalaival. Meghatott lélekkel közelíték az anynyi vallási és történeti emlékekben dúsz városához, oly érzeteket ébresztett lelkembe látása, melyeknek kifejezésére képtelen vagyok.”²⁹

A városban egy latin kolostorban kaptak ingyen szállást és ételmezt. Jeruzsálem múltjának rendkívül részletes bemutatása után a város nevezetességeit veszi sorra, s ennek során nem csak a keresztény emlékhelyeket említi meg, hanem a muszlim imahelyeket is. Omár mecsetét például „az arab építészet remekének” titulálja: „tündéri szüleménye egy gazdag phantasiának, mely utánczást nem ismer, melynek minden műve eredeti, sajtáságos jellemmel bír; azon kor eszméjének kőből kifaragása, mely az ezeregy éjszakai regéket kigondolta”. Távol áll tehát Orbán Balázstól minden felsőbbrendűségi attitűd a keleti kultúrával kapcsolatban, éppen ellenkezőleg, értékeli az iszlám kultúrájának termékeit és eredményeit, csodálja azokat. Jeruzsálem lakosságával kapcsolatban megjegyzi, hogy bizonytalan, mert időszakonként változik, ő 20-25 ezres számot ad meg, de húsvétkor akár 5-6000 zarándok is gyarapítja a népességet. Hiába nagyszerűek a templomok, vallási kegyhelyek, zsinagógák és mecsetek, maga a város lehangoló képet nyújt, az „utczák szűkek, rendetlenek és szomorúak. A házak lapos fedelűek, melyeken kis félgömb alakú kupocskák vannak, s ablakaik kicsinyek, azok is csak a felső emeletekben vannak. Kinézésök kívülről bátyaszerű, utczákon semmi zaj,

²⁸ Orbán: *Utazás Keleten*. i. m. II. k. 46–47.

²⁹ Uo. 62–63.

semmi mozgás, csakis a bazárban lehet itt-ott egy érdekes beduin csoportozatot látni, kik leginkább fegyvereket vásárolnak.” A zsidó negyed egyenesen „iszonyu szegénység és rondafészek, csak itt-ott látni egy öreg félholt zsidót, ki gyermekeinek olvassa titkos könyveit. (...) Az ők város részökben semmi kereskedői mozgalom, semmi lármás adásvevés, semmi üzérkedés; mindaz más helyt szokott történni.”

Ilyesfajta látkép fogadhatta Orbán Balázst Jeruzsálem megpillantásakor
(www.nmm.org.il)

Csakúgy, mint korábban, Orbán Balázs Jeruzsálem szent helyei kapcsán is ostromozza a kapzsi, pénzhajhász papságot, a vakbuzgóságot, a vallási gyűlöletet. Példának a „görögöket” hozza fel, akik a vallást olyannyira „nyerészkedési eszközül” használják, hogy még „paradicsomi útlevelet is árulnak”. „Ezzel zsebelik ki s erkölcstelenítik el a romlott lelkü görög papok a hiveket” – teszi hozzá.³⁰ A babonákat, vallási legendákat is bírálja: „Jérusálemben minden ház, minden kő, minden hanthoz emlékeket kötött a vallási kegyelet; minden barlangocskához, minden romhoz történeti adomákat csatol a hagyomány, azok gyakran, s legtöbbszörre alaptalan mondák.” Arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a régi hit „most már kivénült, elvasult s elégtelenné lett a haladó emberiség igényeiknek kielégítésére. A régi világ összeomland, eltűnend s új korszerű eszméknek engedendi át helyét: a szabadság, testvériesség, egyenlőség vallása fogja nem sokára a babonák vallását követni.”³¹ A modern, a francia forradalom eszmeiségét, a

³⁰ Uo. 142.

³¹ Uo. 139.

haladást pártoló és támogató ember gondolatai ezek, aki elutasítja a maradiságot és sürgeti a változást. Ezeket az elveket egész életében képviselni fogja, hű marad hozzájuk.

Sőt ezek az elvek egyértelműen republikánus alapokon nyugszanak. A szent helyek és a húsvéti ünnep elgondolkodtatja Orbán Balázst a krisztusi tanításokról és azokat rokonítja a modern republikánus eszmékkal, a korai kereszténység és a 19. századi köztársasági szabadságmozgalmak között pedig párhuzamot von:

„Minden új, minden nagy eszme, előbb üldözve van, hogy annak terjesztői minden időben vértanuilag haltak el; de az üldözések, a kínzások, annak csak kifejlődését segíték elő. Egy eszme, mely vér által kereszteltetett meg, nem halhat többé soha el. Szabadunk vallása a köztársasági elvekre, ugyanazon elvekre, melyek Krisztus vallásáé voltak, van fektetve. A mi jelszavunk ugyanaz, mint az övé; a mi zászlónkra ugyanazon szavak: (szabadság, testvériség, egyenlőség) vannak felírva. Az üldözve van, mint Krisztus vallása; annak apostolai, követői ezerekenként vérenek el vértanuilag a zsarnokok véres bárdjai alatt; de az fel fog emelkedni, az elterjedend az ujkor Herodesei, Pilatusai, Kaifásai daczára is; az ledöntendi az önkény érczbálványait, miként Krisztus vallása ledönté Róma bálványait, s világszáróló hatalmát. Már egész népek, egész nemzedékek vannak áthatva ezen magasztos eszméktől, s felvirágzásuk győzelmök biztos elkerülhetetlen. Csak türelem, csak kitartás testvérek! s a szabadság napja tündökölni fog egünkön!”³²

A húsvéti ünnepek után, május legelején Orbán csatlakozott egy hatalmas, 7000 főből álló karavánhoz, mely Jeruzsálemből a Jordán folyóhoz tartott. Csak az elővédet ezer beduin alkotta, valóságos hadsereg, amelynek a szolgálatait természetesen meg kellett vásárolni. Ez az epizód is érzékelteti, hogy az utazás nem volt mindig biztonságos ezen a vidéken. Az út „borzasztó kinézésű” vidéken haladt keresztül, „bár merre tekintett a szem, nem látott egyebet sötét szírteknél, melyek egymásra halmozva összevisszá hányva minden tenyészet, minden életjel nélkül környezik az utast”. Jerikóhoz megérkezve Orbán Balázs hatalmas meglepetésére és annál nagyobb örömeire találkozott egy magyar beduinnal. Az illető elmesélte, hogy odahaza „a németek” [osztrákok] besorozták katonának, de megszökött, s az Oszmán Birodalomba menekült. Egy előkelő szolgálatába állt kocsisként, akivel Jeruzsálembé jött. Itt ismerkedett meg a beduinok szabad életével, amelyet megkedvelt, mert „itt senki sem parancsol az embernek. Szabad itt, uram, az ember, mint a madár.”³³ Jerikó egykori dicsőségének „semmi látható nyoma nincs”. „Néhány földkunyhók, inkább füstölök, mint emberi lakok, vonják meg szerényen ott magukat.” A környék lakói utazónk számára nem voltak valami bizalomgerjesztő emberek: „A riškai törzs (ez neve a Jerikó helyén lakóknak) egyike a legvadabbaknak. Tekintetőkben van valami baljoslatu kifejezés, mely magát tettekben nem hazudtolja meg. A nők között igen szépeket lehet látni; de mogorva, vad kifejezé-

³² Uo. 149.

³³ Uo. 160.

sű arczal. Gyönyörű termetök, (melynek kellemei csak részben vannak eltakarva egy derekokra kötött rongy által) mintául szolgálhatna a szobrász vésőjének.”

Orbán számot ad a beduinok szórakozási szokásairól is:

„Estvére tanyánkra visszatérve, ott zajosan mulató népet találtunk, lángoló tüzek körül festői csoportozatokba letelepülve. A pasa [alighanem a karaván vezetője, minden bizonnyal török tisztviselő] sátra előtt, fáklyákkal világított téren, mindenféle bohocok, szemfényvesztők, arany rojtos öltönyű pustik (fiatal görög fattyúk, a törökök undokságainak részesei) ügyetlenségekkel, s szeméremsertő buja táncaikkal mulattatták az erkölcsstelenség fertőjébe fuldokló törököket. Én utálattal, s szánalommal távoztam, s egy tűz mellé telepedtem, hol néhány csinos zarándokné forgolódott, s vélek el csevegtem az időt.”³⁴

Másnap a karaván elérte a Jordánt, „a mesés folyam sebes sárga hullámain”. A zömbében keresztény zarándokokból álló karaván tagjai megfürödtek („megkeresztelkedtek”) a folyóban, melyet Orbán Balázs zavaros vízűnek, gyors folyásúnak festett le. „Medre igen mély, folyása sebes annyira, hogy rendszerint az ily feredések alkalmával több áldozatokat ragad veszélyes örvényeibe. A pasha ez alkalommal egy csapat jó úszó beduint állított fel, s így minden szerencsétlenség nélkül ment végbe a szent fürdés.” Ezután Orbán néhány angol utazó társaságában a Holt-tengerhez kirándult, majd a karaván visszatért Jeruzsálembe.

A kirándulások sora azonban ezzel még nem ért véget. A következő napokban Orbán Balázs mások társaságában – gyalogszerrel – felkereste Betlehemet, Hebront s más nevezetességeket. A szent helyek és bibliai színterek (pl. a születés temploma) részletes leírását kapjuk, s megtudjuk, hogy

„Betlehem 2000 többnyire keresztény lakost számláló városka. Fő foglalkozásuk: olvasó, és gyöngyházból faragott szent képek készítése, melyben igen nagy ügyességet fejtenek ki. A betlehemi nők kiválóan szépek. Magyar kalpaghoz hasonló, s ráaggatott pénzdarabokkal felczifrázott fejüket viselnek, mely kihimzett ruhájokhoz igen jól illik. Arczaikat fedetlenül engedik bámultatni, mely kedves szokást, csak a betlehemi és jaffai nőknél találtam; más helyeken, a keresztény nők el vannak fátyolozva, s beháremezve, egyenlően a muszalmán nőkkel.”³⁵

³⁴ Uo. 164.

³⁵ Orbán: *Utazás Keleten*. i. m. III. k. 5.

Betlehem látképe a 19. században (www.pictorem.com)

Hebron Betlehemnél nagyobb, Orbán értesülése szerint 5-6000-es település,

„mely czedrus és cserkebokrokkal borított helyektől környezett termékeny völgyben igen festőileg fekszik. Habrun [Hebron] vidékén, nagy mennyiségű gyapotplánták vannak. Hebron szappanja, híres egész Palestinában, s üveg-gyárából (mely egyedüli egész Palestinában) kikerülő üveg kar- és lábpereczek (mert az arabnők lábszáraikon is viselnek ilyen ékitményt) egész keleten, sőt még Stambulban is ösmeretesekek.”³⁶

Orbán Balázs Jeruzsálemet május 4-én hagyta el, s Ramlán keresztül Jaffa kikötőjébe ment, útközben pedig további nevezetességeket látogatott meg. Ez a termékeny táj már sokkal jobban tetszett neki, mint az, amelyik Jerikó környékén fogadta, ugyanakkor nem tudott szabadulni attól a szomorúságtól, hogy ez a vidék „zsarnokság éjébe süljedt sötét hon”, amivel az oszmán kormányzati rendszer tekintélyuralmi mivoltát bírálta. Ennek kapcsán – s ez végigvonul az egész útleírason – mintegy párhuzamot vonva az otthoni állapotokat is siratja, hiszen ne feledjük el, hogy az *Utazás Keleten* 1861-ben jelent meg, megírására pedig az 1850-es években, azaz a Bach-korszakban került sor: „a honnak szenvedései, viszhangra találnak a hazafi szivében, a rabláncz csörgése, fájdalom és boszuval töltik el lelkét, s elragadják a sziv nyugalmát és elégült-

³⁶ Uo. 8.

ségét. (...) De ne hidd: hogy az, ki most a hon gyászát hordja keblében, csak panaszra képes; ő a tettek perczében, tette is képes leend; ő a szabadság zászlója alatt leend, midőn a nemzet alvó oroszlánként felébredend.”³⁷ Orbán patetikus szólamai nem csupán szavak: amikor később hírért veszi a magyar szabadságharc kitörésének, szabadcsapatot szervezve megpróbál hazajutni, hogy segítsen. Próbálkozását azonban nem koronázta siker.

Ramlában végre kényelmes körülmények között kap szállást egy kolostorban, amire már régóta epekedett:

„Hogy minő jótétemény ez országban – hol sem főtt, sem főtelen ételt nem lehet találni; hol a házak oly mindenféle csipő és harapó állatokkal vannak népesülve, hogy hozzá szokatlan ember ott nyugalmat nem találhat, – egy jó szoba, jó ebéd, és hozzá jó tiszta ágy, azt emlitenem sem kell. Az utasok ellátására, Európából, a szentföldi kolostorok, nagy élelem- és pénz-segélyt kapnak, melynek nagy része, gyakran célukkal ellenkező dolgokra is használtatnak fel.”³⁸

Hogy a rovarok mennyire zavarók, azt székely utazónk Ramlából való távozása után tapasztalta meg igazán, amikor „egy bizonyos szárnyas hangya alaku szonyog se-reg rohant meg, s azok oly tolakodólag tapodtak arczunkra, hogy minden védelem daczára sem lehetett tőlük megmaradni. Néhány percz alatt úgy néztünk ki, mintha mind himlősök lettünk volna.” Való igaz, hogy Palesztina – a libanoni hegyvidékkel ellentétben – ebben az időben nem számított egészséges helynek, a malária és más járványok gyakran ütötték fel a fejüket.

Jaffa, hasonlóan a többi már meglátogatott levantei városhoz, nem nyűgözi le Orbánt:

„Jaffa, szintén nem felel meg azon várakozásnak, melyre távolbóli kinézése jogosít. A csekély magasságu falak által kerített város, egy kerekded dombon, igen festőileg fekszik; de belül utczái szűkek, tisztátalanok. Kikötője nagyon szirtes és veszedelmes, egészen nyitva lévén a nyugoti szeleknek. (...) Most Jaffa minden jelentőség nélküli városka 6-7000 lakossal. Egy század rongyos török katona, s a várarkokban heverő néhány rosz ágyu tudatja, hogy itt a török parancsol.”³⁹

Utazónkat annál inkább elbűvöli a környék buja és egzotikus növényzete, valamint – nem először és nem is utoljára – az itteni nők szépsége, ami fiatalkora okán abszolút érthető. Megint nem szalasztja el ugyanakkor az alkalmat arra, hogy hosszas elmélkedésbe bocsátkozzon kora igazságtalan társadalmi viszonyairól („én mindég szenvedek, ha mást szenvedni látok; én mindég szenvedek, ha jogtalanságot látok; az én szívem

³⁷ Uo. 15.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo. 19., 23.

mindég vérzik, ha a szabadságot, a népeket lábbal tiportatni tudom”), s kifejti, hogy ő maga is hajlandó lenne alkalomadtán cselekedni a változások érdekében.

Az volt Orbán Balázs eredeti terve, hogy Jaffában vitorlás hajóra száll, s az egyiptomi Damietta felé veszi az irányt, de a vitorlás indulása akadályokba ütközött, ezért úgy döntött, visszatér Bejrútba, onnan pedig egy francia gőzös fedélzetén utazik a Nílus partjára. Ez a döntés alighanem megmentette az életét: később tudta meg, hogy az arab vitorlás, miután el tudott indulni, viharba keveredett és elsüllyedt. Orbán május 9-én szállt fel a jaffai kikötőben egy arab narancsszállító hajóra, amellyel jó tempóban 16 óra alatt Bejrútba ért. Innen 16-án indult tovább Egyiptomba, a gőzöse pedig 18-án vetett horgonyt Afrikában. Két hónapot töltött a fáraók országában, ahonnan július közepén Görögországba hajózott tovább. Itt maradt a nyáron és az ősz elején, beutazta az egész országot, számos szigetet is felkeresett. Október 29-én tért „haza” Isztambulba. Magyarországra és szeretett Erdélyébe csak az 1850-es évek végén jutott vissza, miután megfordult Angliában is.

Orbán Balázs libanoni és palesztinai útleírása nemcsak önmagában érdekes. Azonkívül, hogy bemutatja az általa beutazott levantei térség 1848-as helyzetét, s ezáltal a kortársak és az érdeklődő utókor számára értékes felvilágosításokkal szolgál a közállapotokról, szokásokról stb., részletekbe menő tájékoztatást nyújt a meglátogatott vidékek, városok, népek és vallások történetéről is. S mindezt a kor legmagasabb színvonalán, friss munkákat is felhasználva. Olyan információkat tár a korabeli magyar olvasóközönség elé, amelyek akkor úgyszólván ismeretlenek voltak. De nem elégszik meg ennyivel. Minduntalan hangot ad a zsarnokság minden formájával szembeni gyűlöletének, a szabadságvágyának, az emberi haladásba vetett mélységes hitének, s ezzel, a maga szerény eszközeivel, részt vesz az 1850-es évek végi magyarországi politikai vitákban. Nyilvánvaló, kinek a pártján áll.